

Πρόλογος κορονοϊού

Από την αρχική έκδοση του βιβλίου το 2011, πολλοί περισσότεροι άνθρωποι προσχώρησαν στις γραμμές του προκαριάτου σε ολόκληρο τον κόσμο. Όταν χτύπησε η πανδημία του κορονοϊού στις αρχές του 2020, οι δυνάμεις της παγκοσμιοποίησης, η αύξηση της οικονομίας της πλατφόρμας (gig economy) και η αρπακτική λογική των πολιτικών λιτότητας που έχουν ακολουθηθεί από τις περισσότερες κυβερνήσεις των πλούσιων χωρών στον απόηχο του οικονομικού κραχ του 2008 είχαν ήδη αυξήσει τις ανασφάλειες και τις ανισότητες και αποδυναμώσει την ανθεκτικότητα σε καταστάσεις σοκ. Η πανδημία, και οι σε μεγάλο βαθμό οπισθοδρομικές αντιδράσεις σε επίπεδο οικονομίας από τις κυβερνήσεις, επιδείνωσαν ακόμη περισσότερο τα πράγματα.

Αυτό το βιβλίο προειδοποιούσε ότι αν δεν γίνονταν κατανοητές και δεν αντιμετωπίζονταν οι ανασφάλειες, ανάγκες και προσδοκίες του προκαριάτου, μια «πολιτική κόλασης» και ένα πολιτικό τέρας θα αναδυόταν. Αναπόφευκτα, ο απολυταρχικός λαϊκισμός έχει κερδίσει έδαφος παγκοσμίως, ιδίως στις Ηνωμένες Πολιτείες με την εκλογή του Ντόναλντ Τραμπ (Donald Trump) ως Προέδρου το 2016 αλλά και στην Ευρώπη, τη Λατινική Αμερική και την Ασία.

Η άνοδος του νεο-φασισμού, αν και προβλέψιμη, δεν είχε προβλεφθεί. Το βιβλίο περιέγραφε επίσης ένα πιθανό αισιόδοξο σενάριο. Επιλογές και εναλλακτικές ανοίγονταν μπροστά. Όμως, οι επικρατούντες «προοδευτικοί» πολιτικοί δεν έχουν διατυπώσει μια «πολιτική του παραδείσου», μια πολιτική μετασχηματισμού. Αντ' αυτού, έχουν υποχωρήσει σε αμυντικές πολιτικές φαινομενικά σχεδιασμένες να αποκαταστήσουν τη δική τους εκδοχή του χθες. Παρ' όλα αυτά, μια «πολιτική του παραδείσου» έχει καταστεί ακόμη πιο επείγουσα. Η επιλογή της λάθος κατεύθυνσης για την έξοδο από την κατρακύλα της πανδημίας θα μπορούσε να οδηγήσει σε έναν νέο σκοταδισμό.

Το προκαριάτο εξελίσσεται

Το προκαριάτο είναι οικουμενικό. Πολλά εκατομμύρια ανθρώπων ζουν σε συνθήκες ασταθούς, ανασφαλούς δουλειάς (αμειβόμενης) και εργασίας (απλήρωτης), στερούμενοι επαγγελματικής ταυτότητας, χάνοντας τα δικαιώματα της υπηκοότητας και όντας εξαρτημένοι από χαμηλά και κυμαινόμενα μεροκάματα. Είναι θύματα εκμετάλλευσης τόσο μακριά από τους χώρους εργασίας και εκτός δουλειάς όσο και σε χώρους εργασίας και εντός δουλειάς.

Παρότι τα στατιστικά στοιχεία είναι ανεπαρκή, είναι σχεδόν σίγουρο ότι το μεγαλύτερο προκαριάτο υπάρχει στον αναδυόμενο ηγεμόνα του εικοστού πρώτου αιώνα, την Κίνα, το οποίο η εφημερίδα *The Economist* βάφτισε «σοσιαλιστικό προκαριάτο».¹ Στερούνται βασικών δικαιωμάτων επειδή δεν έχουν τη σωστή άδεια παραμονής. Τα 300 εκατομμύρια εσωτερικών μεταναστών της Κίνας είναι παρεπιδημούντες, όχι πολίτες, στην ίδια την κοινωνία τους. Όμως, το προκαριάτο διογκώνεται παντού. Το 2011, με έναν χονδρικό υπολογισμό, κοντά στο ένα τέταρτο του ενήλικου πληθυσμού σε πολλές χώρες ανήκε στο προκαριάτο. Το 2020, πριν την πανδημία, αυτή η αναλογία ίσως να προσέγγιζε το 50% του πληθυσμού, ιδίως μεταξύ των νέων.

Οι ορισμοί έχουν σημασία. Μια κοινωνική ομάδα μπορεί να οριστεί ως αυτό που ο κοινωνιολόγος Μαξ Βέμπερ (Max Weber) ονόμασε «ιδανικό τύπο», δηλαδή, μια ομάδα που παρουσιάζει μια δέσμη από κοινά χαρακτηριστικά. Αυτό το βιβλίο και το συνοδευτικό του, *A Precariat Charter*, προβάλλουν τον ισχυρισμό ότι το προκαριάτο είναι μια «τάξη υπό διαμόρφωση», όχι ακόμα μια «τάξη από μόνη της». Εκείνοι που ανήκουν στο προκαριάτο έχουν κοινά χαρακτηριστικά αλλά δεν είναι ενωμένοι όσον αφορά τον τρόπο που σκέφτονται τι πρέπει να γίνει.

Σε απάντηση στην κριτική ότι το προκαριάτο δεν έχει διακριτά ταξικά χαρακτηριστικά, το βιβλίο: *A Precariat Charter* δίνει έναν επίσημο ταξικό ορισμό αναφορικά με τρεις παραμέτρους – διακρι-

1. “Socialism’s Precariat”, *The Economist*, 9 May 2020, pp. 87-88.

τές σχέσεις παραγωγής (μοτίβα δουλειάς και εργασίας), διακριτές σχέσεις διανομής (πηγές εισοδήματος και μέσα με τα οποία γίνεται η «εχμετάλλευση» του πρεκαριάτου) και διακριτές σχέσεις προς το κράτος (μοτίβα δικαιωμάτων).

Οι κριτικοί έχουν συνήθως επικεντρωθεί αποκλειστικά σε μια πλευρά της πρώτης παραμέτρου και έχουν στη συνέχεια αναφερθεί στην «επισφαλή εργασία», λέγοντας ότι πάντοτε υπήρχε. Αυτό που μάλλον εννοούν είναι «ανασφαλής δουλειά», όπως προσδιορίζεται από τη σύμβαση πρόσληψης ενός ατόμου. Όμως, αυτό από μόνο του δεν είναι που προσδιορίζει το πρεκαριάτο.

Αναμφίβολα, υπήρξε μια εκτόξευση έμμεσης δουλειάς, η οποία επιταχύνθηκε από το οικονομικό κραχ του 2008. Αυτό αποτυπώνεται σε διάφορες σχετικές τάσεις. Το φαινόμενο που θα έπρεπε να αποκαλείται η «οικονομία του θυρωρού» (“conciierge economy”) έχει αναπτυχθεί δραματικά, όπως αρμόζει σε αυτή την εποχή «μεγάλης άνθησης», με διαδικτυακές προσωπικές υπηρεσίες για τις οποίες κάποιες εφαρμογές αποτελούν αυτοματοποιημένους μεσίτες ευρέσεως εργασίας, παίρνοντας διόλου αμελητέα ποσοστά από το εισόδημα ως προμήθεια. Έχει επίσης σημειωθεί μεγάλη αύξηση στις «διαδικτυακές δουλειές ρεφενέ» (cloud labour), άλλη μια μορφή «ανάθεσης καθήκοντος», που εισήγαγε πρωτοποριακά η Amazon Mechanical Turk για μικροεργασίες όπως καταχώρηση βίντεο σε καταλόγους βάσει περιεχομένου, αλλά τώρα έχει επεκταθεί σε εξ αποστάσεως ανάθεση έργου. Και έχει σημειωθεί αύξηση στην πρόσληψη στη βάση της «αναμονής», όπως συμβάσεις για ανάθεση έργου μέσω κλήσης ή με μηδενικές ώρες, που κατατρώνε τον χρόνο και τις ελπίδες όσων παραμένουν στην αναμονή.²

Η αναπτυσσόμενη διαδικτυακή δουλειά συνοδεύεται από ένα ακόμη μοναδικό χαρακτηριστικό της παγκοσμιοποίησης και της συντελούμενης τεχνολογικής επανάστασης, το οποίο θα επιταχυνθεί³

2. G. Standing, “Taskers in the Precariat: Confronting an Emerging Dystopia”, in E. Paus (ed.), *Confronting Dystopia: The New Technological Revolution and the Future of Work* (Ithaca, NY and London: ILR Press, 2018), pp. 115-33.

3. Επειδή η πρώτη έκδοση του παρόντος βιβλίου έγινε το 2011, σε κάποια σημεία του κειμένου χρησιμοποιείται ο μέλλοντας, ενώ η χρονολογία που αναφέρεται είναι σήμερα παρελθόν. Επιλέχθηκε στη μετάφραση να μείνουν ως είχαν. (Σ.τ.Μ.)

στη διάρκεια της κατρακύλας της πανδημίας. Πρόκειται για την εξαγωγή δουλειάς χωρίς τη μετανάστευση εκείνων που την παρέχουν. Άλλωστε, αν οι απαιτήσεις της δουλειάς μπορούν να καλυφθούν εξ αποστάσεως, ελάχιστα ενδιαφέρει αν ο «εργαζόμενος» ή «αναλαμβάνων το έργο» είναι στη χώρα ή οπουδήποτε στον κόσμο, εφόσον μπορεί να φέρει αποτελεσματικά το έργο εις πέρας. Και ο ανταγωνισμός από τις χώρες χαμηλότερου κόστους είναι σίγουρο ότι θα ασκήσει πίεση για τη συρρίκνωση των αμοιβών του πρεκαριάτου των πλουσιότερων χωρών. Πράγματι, η παροχή εργασίας σε μια πλούσια χώρα είναι μεγαλύτερη από αυτό που υπονοείται από το μέγεθος της εγχώριας εργατικής δύναμης.

Εντούτοις, εκείνο που διαχωρίζει το πρεκαριάτο περισσότερο από τη θέση του σε επίπεδο δουλειάς είναι η έλλειψη επαγγελματικής ταυτότητας ή αφηγήματος που μπορεί να δώσει στον εαυτό του. Για πολλούς στο πρεκαριάτο, η δουλειά που κάνουν σε οποιαδήποτε δεδομένη στιγμή είναι απλώς διεκπεραιωτική και είναι μάλλον απίθανο να αποτελέσει πηγή της επιθυμητής ταυτότητάς τους ή ικανοποίησης εφ' όρου ζωής. Η εταιρεία δημοσκοπήσεων Gallup διενεργεί συστηματικά έρευνες για την *Κατάσταση του Παγκόσμιου Χώρου Εργασίας* σε 150 χώρες. Το 2019, βρήκε ότι σε παγκόσμιο επίπεδο μόλις το 15% από αυτές τις δουλειές ήταν ενδιαφέρουσες για το πρεκαριάτο και σε καμία χώρα αυτός ο δείκτης δεν ξεπέρασε το 40%. Μια άλλη έρευνα στη Βρετανία έδειξε ότι 37% από τους έχοντες εργασία πίστευαν ότι η δουλειά τους δεν έπαιζε σημαντικό ρόλο. Η αποστασιοποιημένη αντίληψη για τις δουλειές φαίνεται να αποτελεί υγιή στάση.

Οι περισσότεροι από όσους ανήκουν στο πρεκαριάτο δεν έχουν επαγγελματική ασφάλεια. Οι σχολιαστές σπάνια εξετάζουν τη διάκριση ανάμεσα στην ασφάλεια της πρόσληψης και την εργασιακή ασφάλεια, χρησιμοποιώντας συνήθως τους δύο όρους ως συνώνυμους. Η επαγγελματική ασφάλεια προκύπτει από την πεποίθηση ότι εξελίσσεται μέσω της εργασίας. Μπορεί να έχεις ασφάλεια πρόσληψης, αλλά αυτό σπάνια έχει νόημα αν νιώθεις ότι δεν σε πάει πουθενά.

Μια άλλη πλευρά των σχέσεων παραγωγής του πρεκαριάτου είναι το γεγονός ότι συνήθως υπάρχει υψηλότερο επίσημο μορφωτικό επίπεδο από εκείνο της δουλειάς που αναμένεται από τον κάτοχό της να εκτελέσει. Ως μαζικό φαινόμενο, αυτό είναι ιστορικά πρωτόγνωρο. Δημιουργεί κλίμα απόγνωσης και αποξένωσης. Αυτά τα συναισθήματα θα εντείνονται, εφόσον πολλές από τις δουλειές που εξαφανίζονται είναι τέτοιες που απαιτούν προσόντα δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης ή πρώτου πτυχίου τριτοβάθμιας εκπαίδευσης. Όλο και περισσότεροι στο πρεκαριάτο θα αναγκάζονται να δεχθούν δουλειές χαμηλότερου επιπέδου από εκείνο για το οποίο τους έχει προετοιμάσει η παιδεία τους.

Υπάρχει επίσης η ανάγκη να κάνει κανείς πολλή δουλειά που δεν αμειβεται. Αυτή περιλαμβάνει την εργασία-για-δουλειά (αναζήτηση εργασίας, γράψιμο βιογραφικού, μετακίνηση, διαδίκτυο), εργασία-για-το κράτος (συμπλήρωση αιτήσεων, αναμονή στην ουρά) και εργασία-για-ανάκτηση δυνάμεων (εργασία φροντίδας), όλες τους μορφές εργασίας που αγνοούνται στις στατιστικές και την πολιτική ρητορική. Το προλεταριάτο αμειβόταν για δουλειά στον χώρο εργασίας. Το πρεκαριάτο πρέπει να κάνει πολλή δουλειά εκτός χώρου εργασίας και εκτός αμειβόμενου χρόνου εργασίας.

Εν τω μεταξύ, οι σχέσεις διανομής του πρεκαριάτου, ή αλλιώς πηγές εισοδήματος, σχετίζονται με εξάρτηση από χρηματικές αμοιβές και μόνο. Από τις αρχές του δέκατου ένατου αιώνα, το προλεταριάτο εισέπραττε ένα σύνολο από ημερομίσθια και επιδόματα. Τα επιδόματα είχαν αρχικά σαν στόχο, από πλευράς εργοδοτών και κράτους, να επιτύχουν εργασιακή σταθερότητα και να αφοπλίσουν τους εργάτες που θα προσπαθούσαν να αντισταθούν στην προλεταριοποίησή τους και να διατηρήσουν κάποια ανεξαρτησία. Αργότερα, οι σοσιαλδημοκράτες και τα εργατικά συνδικάτα τα μετέτρεψαν σε πρόγραμμα αρχών για «εργασιακή σταθερότητα». Όμως, όπως υποστηρίχθηκε στο βιβλίο, κομμουνιστές και σοσιαλιστές πάλεψαν για να απο-εμπορευματοποιήσουν την αμειβόμενη εργασία, κάτι που σήμαινε μαρασμό της χρηματικής αμοιβής στο σύστημα αποδοχών, στο οποίο τα περισσότερα προέρχονταν από μορφές μη ημερομισθίων.

Το πρεκαριάτο έχει, στην καλύτερη περίπτωση, λίγα επιδόματα που δεν είναι στη μορφή ημερομισθίου, όπως διακοπές μετ' αποδοχών, αναρρωτική άδεια μετ' αποδοχών και την προοπτική μιας σύνταξης βάσει ενσήμων από τον εργοδότη. Το πρεκαριάτο πρέπει να βασιστεί μόνο σε χρηματικές αμοιβές για προσφερόμενη εργασία, αμοιβές που έχουν φθίνουσα πορεία σε πραγματικούς όρους και γίνονται ολοένα πιο ασταθείς και απρόβλεπτες. Και όντως το εκμεταλλεύονται –αυτή είναι η σωστή λέξη– με το να απαιτείται από αυτό να προσφέρει ένα αναλογικά υψηλό ποσοστό απλήρωτης εργασίας για την αμειβόμενη δουλειά. Τουλάχιστον, την εποχή της βιομηχανίας, ο κανόνας ήταν να πληρώνεται κανείς για τον χρόνο δουλειάς, όπως αυτός προσδιοριζόταν από την κάρτα που χτυπούσε όταν ξεκινούσε και όταν τελείωνε, με λίγη απλήρωτη εργασία εκτός χώρου δουλειάς.

Αυτή η αλλαγή σχετίζεται με την ιδέα του «κοινωνικού εισοδήματος» που αναλύεται στο βιβλίο. Το πρεκαριάτο έχει επίσης καταστεί ακόμη πιο ανασφαλές και η απόσταση από τις υψηλά αμειβόμενες ομάδες έχει αυξηθεί, μέσω της υφαρπαγής των «κοινών» [«κοινών αγαθών» – Σ.τ.Μ.], μεταξύ αυτών των δημόσιων υπηρεσιών και υποδομών.⁴ Ιστορικά, τα κοινά αποτελούσαν «το πανωφόρι του φτωχού», αφού παρείχαν δυνατότητα διαβίωσης, άτυπη κοινωνική προστασία και κάποια από τα καλά της ζωής. Η περιφραγή, παραμέληση, ιδιωτικοποίηση και εμπορευματοποίηση των κοινών, επιταχυνόμενα από τη λιτότητα, έχει διαβρώσει όλα τα παραπάνω. Από τη στιγμή που υπάρχει αποκλεισμός του πρεκαριάτου από τις εργοδοτικές μη μισθολογικές παροχές και τα κρατικά επιδόματα βάσει δικαιωμάτων, αυτό χρειάζεται τα κοινά περισσότερο από ποτέ. Είναι ζωτικής σημασίας να τα αναβιώσουμε.

Αυτό οδηγεί στο πιο καθοριστικό χαρακτηριστικό αυτών που ανήκουν στο πρεκαριάτο. Η λατινική ρίζα της επισφάλειας είναι «να αποκτάς μέσω της προσευχής». Αυτή είναι η ουσία της τρίτης παραμέτρου, δηλαδή των σχέσεων με το κράτος. Όσοι ανήκουν στο

4. G. Standing, *Plunder of the Commons: A Manifesto for Sharing Public Wealth* (London: Pelican, 2019).

πρεκαριάτο είναι *ικέτες*, και πιθανότατα αισθάνονται έτσι. Αντί να έχουν δικαιώματα, πρέπει να στηρίζονται στις προαιρετικές χάρες από πλευράς συγγενών, φίλων, γραφειοκρατών, σπιτονοικοκύρηδων, εργοδοτών και άλλων.

Κατά αυτή την έννοια, η αποσάρθρωση των αρχών της ισότητας και της ισονομίας, δηλαδή των αστικών κοινών, έχει χτυπήσει σφοδρά το πρεκαριάτο. Μια εξόφθαλμη περίπτωση αφορά την Universal Credit στη Βρετανία. Κάθε καταξιωμένος πολιτικός ισχυρίζεται ότι σέβεται τις αρχές του κοινού νόμου όπως κατοχυρώθηκαν με τη Μάγκνα Κάρτα, σύμφωνα με τις οποίες κανένας δεν γίνεται να θεωρηθεί ένοχος δίχως δίκαιη δίκη, όπου το άτομο που κατηγορείται μπορεί να λάβει γνώση των κατηγοριών και να έχει νόμιμη αντιπροσώπευση ενώπιον ανεξάρτητου δικαστή. Εντούτοις, μετά τη σταδιακή εισαγωγή της Universal Credit, πάνω από 5 εκατομμύρια άνθρωποι έχουν «δεχθεί κυρώσεις», χάνοντας το δικαίωμα σε επιδόματα βάσει της αυθαίρετης απόφασης ενός ασύδοτου γραφειοκράτη.

Περισσότεροι άνθρωποι έχουν τιμωρηθεί και χάσει τα επιδόματά τους από όσους έχουν κριθεί ένοχοι για παραπτώματα σε δικαστήρια και, κατά μέσο όρο, η οικονομική τιμωρία ήταν μεγαλύτερη από το μέσο πρόστιμο που αποφάσισαν τέτοια δικαστήρια. Εφέσεις σε δικαστήρια εργασιακών διαφορών έχουν μεγάλη επιτυχία, αλλά η διαδικασία είναι κοπιαστική, χρονοβόρα και ακριβή, ενώ καθ' όλη αυτή την περίοδο η επιβίωση είναι σκληρή, η αβεβαιότητα προκαλεί άγχος και οι «θάνατοι απόγνωσης» είναι υπερβολικά συνηθισμένοι. Οι πολιτικοί και σχολιαστές που υποστηρίζουν ένα τέτοιο σύστημα είναι αξιολογημένοι. Ωστόσο, η αδυναμία συμμόρφωσης με τη νόμιμη οδό έχει γίνει τάση στην κοινωνική πολιτική σε πολλές χώρες.

Χρηματιστικοποίηση και χρέος

Το χρέος αποτελεί ένα ακόμα διακριτό χαρακτηριστικό του προεκαριάτου, το οποίο γίνεται συστηματικά –όχι τυχαία– αντικείμενο εκμετάλλευσης από μηχανισμούς που συνδέονται με ακραία χρηματιστικοποίηση. Σε χώρες όπως η Γαλλία, η Γερμανία, η Ιαπωνία, το Ηνωμένο Βασίλειο και οι Ηνωμένες Πολιτείες, η αξία των περιουσιακών στοιχείων που κατέχουν οικονομικοί θεσμοί έχει ανέβει πάνω από το 500% του εθνικού εισοδήματος, στο Ηνωμένο Βασίλειο πάνω από το 1.000%.⁵ Εκατομμύρια άνθρωποι σε αυτές και άλλες χώρες ζούσαν στο όριο μη βιώσιμου χρέους προτού χτυπήσει η πανδημία.

Ο καπιταλισμός των εισοδηματιών, ο όρος είναι κατάλληλος για να περιγράψει την τρέχουσα φάση του παγκόσμιου καπιταλισμού, μετατρέπει το προεκαριάτο σε οφειλέτες που δημιουργούν εισόδημα από μίσθωμα, μέσω ενοικίων και επιτοκίων πάνω σε φοιτητικά δάνεια, πιστωτικές κάρτες και συσσωρευμένα χρέη στην κάρτα, καθώς και σε βραχυχρόνια δάνεια. Τα υψηλά επίπεδα ιδιωτικού χρέους –τα οποία ανέρχονται σε πάνω από το 150% του εθνικού εισοδήματος σε μερικές χώρες, μεταξύ αυτών στις Ηνωμένες Πολιτείες, την Ιαπωνία, την Κίνα και τις περισσότερες χώρες της Ευρώπης– δεν αποτελούν ένα τυχαίο χαρακτηριστικό της σύγχρονης οικονομίας της αγοράς: αποτελούν δομικό χαρακτηριστικό της χρηματιστικοποίησης.⁶

Επιπλέον, η υψηλή και αυξανόμενη αναλογία χρέους δεν είναι ασφαλισμένη, δηλαδή δεν υποστηρίζεται από κανένα περιουσιακό στοιχείο που θα μπορούσε να ρευστοποιηθεί στην περίπτωση που εμφανιζόταν η ώρα ανάγκης, όπως λέει και η παροιμία. Για παράδειγμα, ακριβώς πριν χτυπήσει η πανδημία, το ανασφάλιστο χρέος στη Βρετανία ξεπερνούσε τα 225 δισ. σε αγγλικές στερλίνες.

Πιο σκανδαλώδη είναι τα «δάνεια της μέρας πληρωμής», με

5. C. Bean, “Independent Review of UK Economic Statistics”, Cabinet Office, HM Treasury, March 2016, p. 18. Ο αριθμός για το χρηματοπιστωτικό σύστημα είναι ο συνολικός αριθμός των οικονομικών στοιχείων όλων των χρηματιστικών εταιρειών, συμπεριλαμβανομένων των παραγώγων.

6. R. Vague, “It’s Time for a Debt ‘Jubilee’”, Institute for New Economic Thinking, Perspectives, 11 September 2020.

αστρονομικά επιτόκια. Λιγότερο έχει τονιστεί η ανάπτυξη της χρηματοδοτικής μίσθωσης ενός μεγαλύτερου εύρους καταναλωτικών διαρκών αγαθών, μεταξύ αυτών περιλαμβάνονται τραπέζια, καρέκλες και κουζινικά, αντί για την αγορά τους, ή επιλέγεται η πλήρης έλλειψή τους μέχρι να είναι δυνατή η αγορά τους. Αυτός ο τρόπος ζωής που καθοδηγείται από το χρέος έχει δημιουργήσει μια πιο εύθραυστη οικονομία, ευάλωτη και στον παραμικρό οικονομικό κλυδωνισμό. Έχει δημιουργήσει μια κοινωνική εξάρτηση από την οικονομική ανάπτυξη, τη στιγμή που η κοινωνία, η ανθρωπότητα και το περιβάλλον χρειάζονται μειωμένη εξάρτηση από αυτήν.

Δεν είναι υπερβολή να πει κανείς ότι το χρηματοπιστωτικό σύστημα απομυζά το αίμα από την οικονομία, γεγονός που οδηγεί στην καταστροφή του προεκαριάτου. Μετά το 2008, το χρηματοπιστωτικό σύστημα βρήκε νέα μέσα ώστε να βάλει το προεκαριάτο βαθύτερα στο χρέος, καθώς τα χαμηλά εισοδήματα και η έλλειψη αποταμίευσης ανάγκασε τα νοικοκυριά να δανειστούν για να προσπαθήσουν να διατηρήσουν τα στάνταρ διαβίωσης. Η οικονομική ανάπτυξη βασίστηκε στην ανάπτυξη του χρέους. Και η αναλογία χρέους προς εισόδημα μεγάλωσε περισσότερο για τις μεσαίες και κατώτερες εισοδηματικές ομάδες, όχι για τις κατώτατες εισοδηματικές ομάδες, οι οποίες απλούστατα δεν μπορούσαν να δανειστούν ούτως ή άλλως.

Για να δώσουμε ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα, στις Ηνωμένες Πολιτείες, εκείνοι που τώρα ανήκουν στο προεκαριάτο συνήθως έχουν αποδοχές κάτω από τον μέσο όρο. Οι άνθρωποι αυτού του εισοδηματικού πλαισίου είδαν τις αποδοχές τους να αυξάνονται κατά 20% μεταξύ 1970 και 2016. Είδαν το χρέος τους να αυξάνεται κατά 250%.⁷ Αυτό που συνέβη ήταν ότι άτομα και οικογένειες με χαμηλότερα ή μεσαία εισοδήματα δανείζονταν με υποθήκη οτιδήποτε περιουσιακό στοιχείο κατείχαν, προκαλώντας εκτεταμένη ευπάθεια, για τους εαυτούς τους, την οικονομία και την κοινωνία. Οι Αμερικανοί είχαν πολλούς ομοιοπαθείς στην Ευρώπη και αλλού.

7. A. K. Bartscher, M. Kuhn and M. Schularick, "Inequality and US Household Debt: Modigliani Meets Minsky", Vox, Centre for Economic Policy Research, 18 May 2020.

Σαν να μην έφτανε αυτό, υπό τον καπιταλισμό των εισοδηματιών, τα περισσότερα οφέλη από την οικονομική ανάπτυξη πηγαίνουν στην πλουτοκρατία, την ελίτ και τους μισθωτούς. Έτσι, η ανάπτυξη πρέπει να είναι γρηγορότερη για να αυξηθεί το εισόδημα του προκαριάτου, ή απλώς για να επιβραδυνθεί η επιδείνωση στα στάνταρ διαβίωσης. Και οι κεντρικές τράπεζες δεν μπορούν να ρισκάρουν αυξάνοντας τα επιτόκια, επειδή εκατομμύρια άνθρωποι μπορεί τότε να μην είναι σε θέση να εξυπηρετούν τα χρέη τους.

Τα ακραία χαμηλά επιτόκια συνδουρίζουν την ασυνείδητη συμπεριφορά των εμπορικών τραπεζών και άλλων χρηματιστικών θεσμών, που γνωρίζουν ότι η κεντρική τράπεζα και οι κυβερνήσεις θα τους ξελασπώσουν σε περίπτωση ύφεσης. Οι εισοδηματίες ανθούν και προστατεύονται σε περίπτωση κατακόρυφης πτώσης, ενώ το προκαριάτο εκτίθεται ακόμη περισσότερο σε αυτήν.

Η αυξανόμενη ανισότητα που συνδέεται με την πτώση των πραγματικών ημερομισθίων οδήγησε κυβερνήσεις και νομισματικές αρχές να επιτρέψουν τον δανεισμό στο προκαριάτο για να κρατήσει τα στάνταρ διαβίωσης. Ήταν το μεγαλύτερο παζάρι τύπου Φάουστ στην ιστορία και δεν γινόταν να διαρκέσει.

Η κατρακύλα της πανδημίας

Μέσα σ' αυτό το τέλμα προέκυψε η πανδημία του κορονοϊού. Έστειλε το βιοτικό επίπεδο εκείνων που ανήκαν στο προκαριάτο σε μια καθοδική περιέλιξη, ιδίως λόγω του γεγονότος ότι είχαν υπερπληθώρα αντιπροσώπευσης στους τομείς που χτυπήθηκαν περισσότερο. Πολλές κυβερνήσεις, ανάμεσά τους αυτές της Αυστραλίας, της Δανίας, της Ιταλίας, της Ολλανδίας, της Ισπανίας και του Ηνωμένου Βασιλείου, αντέδρασαν στα λοκντάουν εισάγοντας ακριβά προγράμματα μισθολογικής επιδότησης, με στόχο να εξασφαλιστεί η «διατήρηση της δουλειάς» για τους μισθωτούς, ενώ έδωσαν πολύ λίγα ή τίποτα στο προκαριάτο και επέτρεψαν στην πλουτοκρατία να κερδίσει κι άλλα εκατομμύρια.

Τα περιβόητα προγράμματα διαθεσιμότητας ή διατήρησης της δουλειάς ήταν μια απόπειρα να εμποδιστεί μια λαίλαπα ανεργίας εξαιτίας των λοκντάουν, αλλά αντικατόπτριζαν μια πολιτική επιλογή. Ήταν άκρως οπισθοδρομικά, έθεσαν το πρεκαριάτο σε δεινή θέση και αύξησαν τις ανισότητες με πολλούς τρόπους. Όσο φτωχότερος ήσουν στην αρχή της πανδημίας, τόσο λιγότερο σε βοηθούσαν. Κι όμως, ξεοδεύοντας περισσότερα για τις ομάδες χαμηλόμισθων, θα είχε προσφερθεί πολύ μεγαλύτερο κίνητρο στην οικονομία παρά δίνοντας κατά κύριο λόγο σε ομάδες υψηλόμισθων.⁸

Το σχέδιο στη Βρετανία ήταν ιδιαίτερα παρανοϊκό. Η κυβέρνηση έδωσε στους μεσαίους και υψηλά αμειβόμενους ως 2,500 λίρες τον μήνα με έναν όρο: να μην κάνουν καθόλου αμειβόμενη εργασία. Έδωσε στους χαμηλόμισθους, οι οποίοι ως τότε έβγαζαν, ας πούμε, 800 λίρες τον μήνα, μόλις 640 λίρες, με τον ίδιο όρο. Προφανώς, το να χάσεις 20% του εισοδήματός σου όταν βρίσκεσαι στα όρια του μη βιώσιμου χρέους είναι πολύ πιο απειλητικό από το να χάσεις 20% από ένα εισόδημα που σου είχε επιτρέψει να κάνεις σοβαρή αποταμίευση. Όπως προβλέφθηκε, το πρόγραμμα άφησε πολλά περιθώρια για μεγάλο ποσοστό απάτης: σχεδόν τα δύο τρίτα των ωφελούμενων συνέχισαν να κάνουν τη μισθωτή εργασία τους, αλλά από το σπίτι.⁹ Κι εκείνοι που μπορούσαν να δουλέψουν από το σπίτι ήταν συνήθως υψηλόμισθοι.

Τα προγράμματα «διατήρησης της εργασίας» ή «διαθεσιμότητας» βασίζονται στην υπόθεση ότι οι δουλειές θα επιστρέψουν στον ίδιο αριθμό που είχαν πριν την πανδημία. Ωστόσο, μπορούμε να είμαστε αρκετά σίγουροι ότι κάτι τέτοιο δεν θα ισχύσει για πολλές από αυτές. Πολλές δουλειές χαμηλού εισοδήματος θα αυτοματοποιηθούν, θα ανατεθούν σε εξωτερικούς συνεργάτες ή απλώς θα διακοπούν. Και, στην πορεία ενός κανονικού έτους, υπάρχει μεγάλη

8. V. M. Nygaard, B. E. Serensen and F. Wang, “Optimum Allocation of the Covid-19 Stimulus Checks”, Centre for Economic Policy Research, Discussion Paper 15283, September 2020.

9. D. Ferguson, “Two-Thirds of UK’s Furloughed Workers Continued Job in Covid-19 Lockdown”, *The Observer*, 9 August 2020.

κινητικότητα στο προσωπικό των εταιρειών. Άρα, στήριξη προς όλες τις εταιρείες σημαίνει στήριξη πολλών «θέσεων εργασίας φαντάσματα» σε «εταιρείες φαντάσματα», μη βιώσιμες, που όμως επιβιώνουν από τις επιδοτήσεις. Με βάση έναν υπολογισμό, το ένα πέμπτο των υπαλλήλων που εγγράφηκαν σε προγράμματα προστασίας απασχόλησης στην Ευρώπη ήταν σε τομείς όπως ο ξενοδοχειακός, ο οποίος θα συνεχίσει να παλεύει για να επιβιώσει μετά την πανδημία.¹⁰ Στη Βρετανία, υπάρχουν 2,5 εκατομμύρια τέτοιες θέσεις.

Η κατρακύλα της πανδημίας θα έπρεπε να είχε κάνει φανερό ότι αν δεν δοθεί πολύ μεγαλύτερη προτεραιότητα στις ανάγκες και τις προσδοκίες του προκαριάτου, δεν μπορεί να υπάρξει διαφυγή από ένα μέλλον κρίσεων. Οι κυβερνήσεις δεν έδειξαν να το αναγνωρίζουν καθόλου αυτό. Η αγανάκτηση μεγαλώνει. Υπήρχε σύνδεση ανάμεσα στην αγανάκτηση, το άγχος, την αποξένωση και την ανομία που βιώνει το προκαριάτο και τις δικαιολογημένες διαμαρτυρίες κατά του ρατσισμού με ταξικές ρίζες, που καθοδηγήθηκαν από το κίνημα Black Lives Matter και κατά της οικολογικής παρακαμψίας, που καθοδηγήθηκε από το κίνημα Extinction Rebellion. Οι ακραίες δομικές ανισότητες που δημιούργησε ο καπιταλισμός των εισοδηματιών προκαλούν πολλαπλά ρήγματα.

Ο κορονοϊός είναι ο έκτος ιός που προκαλεί πανδημία μέσα στον εικοστό πρώτο αιώνα. Σημειώθηκαν επίσης περίπου 500 οικονομικές κρίσεις στην περίοδο της παγκοσμιοποίησης. Πρόκειται για συστημικούς κλυδωνισμούς που υπογραμμίζουν τον χαρακτήρα της ανασφάλειας του εικοστού πρώτου αιώνα – την *αβεβαιότητα*. Αυτή είναι μια θεμελιωδώς διαφορετική μορφή ανασφάλειας σε σχέση με το παρελθόν.

Το 1942, στην καθοριστική για την εποχή του αναφορά στην πρόνοια, ο William Beveridge έγραψε: «Είναι καιρός για επαναστάσεις, όχι για μπαλώματα». Έγραφε μια εποχή που ο Τζον Μέιναρντ Κέινς (John Maynard Keynes) είχε πείσει τους πολιτικούς ότι, σε μια βιομηχανική οικονομία, οι κυβερνήσεις μπορούσαν να χρησιμοποιούν

10. B. Hall, D. Strauss and D. Dombey, “Millions of European Jobs at Risk When Furlough Support Ends”, *Financial Times*, 21 June 2020.

οικονομικές πολιτικές για να εξασφαλίσουν «πλήρη απασχόληση». Η ανασφάλεια σχετιζόταν κυρίως με απρόβλεπτους κινδύνους, όπως ασθένεια, ανεργία, ατύχημα και μητρότητα, δηλαδή κινδύνους για τους οποίους είναι δυνατόν να υπολογιστεί η στατιστική πιθανότητα να εκδηλωθεί ένα δυσμενές γεγονός. Γι' αυτούς τους κινδύνους, μπορεί να σχεδιαστεί ένα σύστημα κοινωνικής ασφάλισης βασισμένο σε ποσοστό εισφοράς και αποζημίωσης.

Όμως με τον παγκόσμιο καπιταλισμό των εισοδηματιών, η κύρια μορφή ανασφάλειας είναι η αβεβαιότητα, ή αλλιώς «άγνωστα άγνωστα», για τα οποία κανείς δεν μπορεί να υπολογίσει την πιθανότητα αντίξοων γεγονότων ή τη δυνατότητα αντιμετώπισης και ανάκαμψης. Δεν γνωρίζουμε πότε θα μας βρει κάποιο κακό και δεν μπορούμε να προετοιμαστούμε για κάτι άγνωστο.

Εκείνο που γνωρίζουμε πάντως είναι ότι όλο και περισσότεροι άνθρωποι νιώθουν συνεχώς αγχωμένοι και ευάλωτοι, συναισθήματα που εντείνονται σε όποιον ανήκει στο προκαριάτο. Έτσι, το ερώτημα διαμορφώνεται ως εξής: Πώς μπορεί να δυναμώσει η ανθεκτικότητα όταν έρχεται αντιμέτωπη με τη συστημική αβεβαιότητα; Η απάντηση βρίσκεται στους μηχανισμούς με τους οποίους θα παρέχεται εκ των προτέρων κοινωνική προστασία, όχι εκ των υστέρων προγράμματα κατά το προσχέδιο του Beveridge. Κάτι που έρχεται να περιπλέξει ακόμα περισσότερο τα πράγματα είναι το γεγονός ότι ακόμη λιγότερες δουλειές μοιάζουν με εκείνες της πλήρους απασχόλησης στον χώρο εργασίας, όπως συνέβαινε στη βιομηχανική εποχή, γύρω από τις οποίες δομήθηκαν τα συστήματα κοινωνικής ασφάλισης. Επομένως, θα ήταν αυθαίρετο να συνδεθεί η κοινωνική ασφάλεια με τις εισφορές από την αμειβόμενη εργασία. Αυτό καταδεικνύει την ανάγκη για ένα βασικό εισοδηματικό σύστημα, όπως αυτό που προτείνεται στο τελευταίο κεφάλαιο του βιβλίου.¹¹

11. See also G. Standing, *Basic Income: And How We Can Make It Happen* (London: Pelican, 2017).

Η πλουτοκρατία

Το 1804, γράφτηκε ένα δοκίμιο που έμελλε να προβληματίσει γενιές πολιτικών οικονομολόγων. Γραμμένο από τον έβδομο Ερλ του Λόντερντεϊλ, συνόψιζε την ιδέα που έμεινε γνωστή ως το Παράδοξο του Λόντερντεϊλ. Το επιχείρημα ήταν ότι όσο τα πλούτη ιδιωτών αυξάνονται, ο δημόσιος πλούτος ελαττώνεται. Όσο πλουσιότεροι γίνονται οι πλούσιοι, τόσο περισσότερα μπορούν να πάρουν από τα κοινά και μπορούν να οδηγήσουν στην αύξηση των τιμών μέσω της μονοπωλιοποίησης και δημιουργώντας «τεχνητή ανεπάρκεια αγαθών». Αυτό ποτέ δεν ήταν πιο αληθές από τώρα.

Σήμερα, εκείνοι που ανήκουν στην παγκόσμια πλουτοκρατία είναι οι πλουσιότεροι άντρες και γυναίκες στην ιστορία, με βάση τον ορισμό που εμπειρικά διατύπωσε ο Άνταμ Σμιθ (Adam Smith) το 1776, δηλαδή με βάση τον αριθμό των εργατών που θα μπορούσαν να προσλάβουν με το ετήσιο εισόδημά τους προσφέροντάς τους ένα μέσο ημερομίσθιο. Στην πρώτη εποχή μεγάλης άνθησης, τη δεκαετία του 1920, ο Τζον Ντ. Ροκφέλερ (John D. Rockefeller), ο πλουσιότερος άνθρωπος της εποχής του, θα μπορούσε να είχε προσλάβει 116.000 Αμερικανούς εργάτες με το ετήσιο εισόδημά του. Οι σημερινοί πλουτοκράτες θα μπορούσαν να προσλάβουν εκατομμύρια εργάτες με το δικό τους.

Οι πλουτοκράτες κερδίζουν τις καλές εποχές, αλλά και τις κακές εποχές. Τους έξι πρώτους μήνες της πανδημίας, ενώ όσοι ανήκαν στο προκαριατό αγωνίζονταν να εξυπηρετήσουν τα χρέη τους ή κατέφευγαν σε συσσίτια για φαγητό, οι περιουσίες των 53 Βρετανών δισεκατομμυριούχων εκτινάχθηκαν από τα 26,3 δισεκατομμύρια βρετανικές στερλίνες στα 211 δισεκατομμύρια περίπου, σύμφωνα με τον οίκο Φορμπς.¹² Κατά τη χειρότερη κατρακύλα για δεκαετίες, κανένας δισεκατομμυριούχος δεν βίωσε την παραμικρή πτώση στον πλούτο του. Στις Ηνωμένες Πολιτείες, οι δισεκατομμυριούχοι τα πήγαν ακόμα καλύτερα, αυξάνοντας τον πλούτο τους περίπου κατά το ένα τρίτο.

12. J. Read, "Britain's Billionaires See Profits Soar during Pandemic While Poorest May See Wage Rise Scrapped", *New European*, 5 September 2020.

Τριάντα ακόμα άνθρωποι έγιναν δισεκατομμυριούχοι στους πρώτους τρεις μήνες της πανδημίας, τη στιγμή που η ανεργία βρυχόταν.

Οι καταπιεσμένοι συχνά αυτοπροσδιορίζονται ως το αντίθετο των καταπιεστών τους. Η σημερινή πλουτοκρατία θωρακίζεται ενάντια στο ενδεχόμενο να την αντιμετωπίσουν ως καταπιεστή. Τα μέλη της είναι χρηματοδότες πολιτικών και κομμάτων της δεξιάς πτέρυγας, πολλοί από αυτούς πλήρωσαν για την εκστρατεία του Brexit προτού να μεταφέρουν την κατοικία τους ή τα κεντρικά γραφεία των επιχειρήσεών τους σε ξένους φορολογικούς παραδείσους, όπως συνέβη στην περίπτωση του αυτοανακηρυγμένου πλουσιότερου Βρετανού, του Σερ Τζιμ Ράτσκλιφ (Jim Ratcliffe), ο οποίος λίγο μετά έλαβε τον τίτλο του ιππότη.

Η μετανάστευση των δισεκατομμυριούχων έχει εξαπλώσει την πλουτοκρατία και την ανισότητα σε πολλές χώρες που τους ενθάρρυναν με φοροαπαλλαγές. Οικονομολόγοι και σχολιαστές συνήθως επικεντρώνουν στην πιθανή επίδραση των μεταναστών στα μεροκάματα στο κατώτερο άκρο των αγορών εργασίας. Τώρα, παρότι μπορεί να είναι σχετικά λίγοι σε αριθμό, οι πλούσιοι μετανάστες διογκώνουν τα εισοδήματα στην κορυφή της διανομής εισοδημάτων. Η συρροή προωθείται από τη Δεξιά και η κινητικότητα αυτή την έχει δυναμώσει πολιτικά, κατά ένα μέρος επειδή ξένοι πλουτοκράτες έχουν προσφέρει παχυλές δωρεές στους πολιτικούς προστάτες τους ως ένδειξη ευγνωμοσύνης για την ταχεία απόκτηση υπηκοότητας και τις απλόχερες φοροαπαλλαγές.

Ένας στους τέσσερις πολυεκατομμυριούχους ή δισεκατομμυριούχους στο Ηνωμένο Βασίλειο και τις Ηνωμένες Πολιτείες είναι μετανάστης. Στο ΗΒ, ένα υψηλό ποσοστό του πλούτου τους προέρχεται από τον χρηματιστικό τομέα και τον τομέα ακινήτων, για τους οποίους το μερίδιο κατοχής από το κορυφαίο 1% των υψηλών εισοδημάτων αυξήθηκε από 18% το 1997 στο 25% το 2018. Οι τράπεζες, οι υπηρεσίες χρηματιστικής υποστήριξης και τα αμοιβαία κεφάλαια απασχολούσαν το ένα τέταρτο των μεταναστών στο κορυφαίο 1%.¹³

13. A. Advani et al., “Importing Inequality: Migration, Mobility and the Top 1%”, CAGE Working Paper 508, 2020.

Λίγο πριν γίνει πρωθυπουργός το 2019, ο Μπόρις Τζόνσον (Boris Johnson) πληρώθηκε 120.000 στερλίνες για έναν λόγο προς την ελίτ της Ινδίας στο Δελχί, όπου είπε ότι χαιρόταν που έβλεπε περισσότερους πλούσιους Ινδούς να μεταναστεύουν στο ΗΒ. Στις αρχές του 2020, διόρισε ως υπουργό Οικονομικών τον άκρως ευκατάστατο γιο μεταναστών από την Ανατολική Αφρική με ινδικές ρίζες, παντρεμένο με την κόρη ενός από τους πλουσιότερους Ινδούς, ο οποίος είχε ξεκινήσει την καριέρα του στον χρηματιστικό κολοσσό των ΗΠΑ, την Goldman Sachs και έκανε περιουσία ως διαχειριστής ομολόγων, δραστηριοποιούμενος από τα νησιά Κέιμαν, έναν φορολογικό παράδεισο. Είναι ένας μόνο από τους πολλούς που μεταπηδούν από την Goldman Sachs σε υψηλές πολιτικές θέσεις και τούμπαλιν.¹⁴ Το φαινόμενο αντιπροσωπεύει μια δι-εθνική συμμαχία της ελίτ σε θέσεις εξουσίας, ώστε να υπηρετούν τα συμφέροντα του χρηματοπιστωτικού συστήματος και της πλουτοκρατίας, ενάντια στα συμφέροντα του προκαριάτου.

Δεν είναι μόνο το χάσμα στα εισοδήματα και τον πλούτο που χωρίζει την πλουτοκρατία από το προκαριάτο που προκαλεί ανησυχία, είναι το χάσμα σε επίπεδο εξουσίας και επιρροής. Εκτός από την κατοχή πολλών από τα μέσα επικοινωνίας, η πλουτοκρατία αποκτά ολοένα και μεγαλύτερη εξουσία στην κατ' όνομα δημοκρατική διαδικασία και όχι μόνο στη δική τους ή στη δεύτερη «πατρίδα» τους. Εν τω μεταξύ, το προκαριάτο νιώθει ανίσχυρο. Αυτό συμβάλλει σε μια διάθεση πολιτικής ανομίας, η οποία διαβρώνει ακόμη παραπάνω την πολιτική δραστηριοποίηση και τη συμμετοχή στις εκλογές, ενώ η δημοκρατία αποδυναμώνεται και γίνεται πιο εμπορευματοποιημένη. Κάτι θα πρέπει αλλάξει.

14. "On 'revolving doors' and 'Goldmansachism'", see G. Standing, *The Corruption of Capitalism: Why Rentiers Thrive and Work Does Not Pay* (London: Biteback, 2017), chapter 7.

Η επικίνδυνη τάξη

Με στόχο να γίνουν κατανοητές οι πολιτικές αναταράξεις της εποχής, στο βιβλίο *A Precariat Charter* υπάρχει μια διαίρεση του προκαριάτου σε: αταβιστές, νοσταλγικούς και προοδευτικούς. Οι αταβιστές είναι εκείνοι που ξεπέφτουν στο προκαριάτο από παλιές οικογένειες ή κοινότητες της εργατικής τάξης, δίχως ιδιαίτερη επίσημη παιδεία, με μία αίσθηση ότι έχουν χάσει το «παρελθόν». Το θέλουν πίσω επειδή είναι καλύτερο από το σήμερα. Αφουγκράζονται τις σειρήνες του λαϊκισμού που τους υπόσχονται ότι θα φέρουν πίσω το χθες. Δημαγωγοί, ανήθικοι και τυχοδιώκτες πολιτικοί βρίσκουν πρόσφορο έδαφος σε αυτούς.

Οι νοσταλγικοί νιώθουν ότι έχουν χάσει το «παρόν», την αίσθηση του εδώ και τώρα. Αποτελούνται κυρίως από μετανάστες και μειονότητες που νιώθουν ότι τους αρνούνται πολιτισμικά δικαιώματα και σεβασμό, είναι και νιώθουν ότι είναι απλώς παρεπιδημούντες, όχι πολίτες. Αυτή η ομάδα μπαίνει στο στόχαστρο αταβιστών και λαϊκιστών ως η αιτία για τις ανασφάλειες των αταβιστών. Αυτό δεν είναι αλήθεια. Όμως, αδίστακτοι πολιτικοί είναι σε θέση να κινητοποιούν τους αταβιστές ενάντια στους νοσταλγικούς.

Οι προοδευτικοί είναι κυρίως νέα, μορφωμένα μέλη του προκαριάτου, στα οποία οι οικογένειες και οι δάσκαλοί τους είχαν υποσχεθεί ότι αν σπουδάσουν στην τριτοβάθμια εκπαίδευση θα έχουν ένα «μέλλον», μια καριέρα. Αντί γι' αυτό, τελειώνουν τις σπουδές τους δίχως ένα ξεκάθαρο μέλλον, αλλά με τόνους χρέος. Δεν προτίθενται να υποστηρίξουν τους λαϊκιστές ούτε την ιστορικά γνώριμη ρητορική και πράξεις τους. Από την άλλη, δεν θέλουν ούτε το χθες που υπόσχονταν οι σοσιαλδημοκράτες, η προοδευτική δύναμη του προηγούμενου αιώνα. Έτσι, πολλοί απείχαν από τις εκλογές, δίνοντας τη δυνατότητα στους λαϊκιστές να νικήσουν. Οι αντι-ΕΕ συντηρητικοί κέρδισαν τις γενικές εκλογές στο ΗΒ τον Δεκέμβριο του 2019, με την υποστήριξη μόλις του 29% του εκλογικού σώματος, απλώς και μόνο επειδή ένα μεγάλο ποσοστό των νέων δεν ψήφισε. Το ίδιο συνέβη και στο δημοψήφισμα του 2016 για το Brexit και με την εκλογή του Ντόναλντ Τραμπ αργότερα την ίδια χρονιά.

Αυτά είναι κακά νέα. Ωστόσο, υπάρχουν και καλά νέα. Το αταβιστικό κομμάτι του προκαριάτου έχει σχεδόν σίγουρα φτάσει στο απόγειό του, με πολλά μέλη του να έχουν γεράσει και να εγκαταλείπουν τον πολιτικό στίβο. Οι νοσταλγικοί αρχίζουν να βρίσκουν σημεία ταύτισης και ενσυναίσθησης με τους προοδευτικούς. Και οι προοδευτικοί μεγαλώνουν και αρχίζουν να βρίσκουν τη φωνή τους σε αλληλοσυμπληρωματικά κινήματα, μεταξύ άλλων στα: Extinction Rebellion, Black Lives Matter, τα κίτρινα γιλέκα (*gilets jaunes*) στη Γαλλία και στο παγκόσμιο κίνημα για το βασικό εισόδημα.

Εντούτοις, παρότι οι μορφωμένοι νέοι στο προκαριάτο μπορούν να αποτελέσουν την πρωτοπορία μιας νέας πολιτικής του παραδείσου, οι προοδευτικοί πολιτικοί θα έκαναν ένα ιστορικό λάθος αν προσπαθούσαν να μετριάσουν αυτό το όραμα σε μια προσπάθεια να έχουν έρεισμα στους αταβιστές και το παλιό προλεταριάτο. Η πολιτική Δεξιά πάντα θα τους υπερφαλαγγίζει. Οι προοδευτικοί πολιτικοί πρέπει να αντιληφθούν ότι το προοδευτικό κομμάτι του προκαριάτου δεν μεμψιμοιρεί απλώς για την ανασφάλειά του ως θύμα, μπορεί κάλλιστα να προασπίσει ένα νέο πολιτικό μέλλον.

Η πανδημία του άγχους

Ένα ψυχολογικό χαρακτηριστικό των μελών του προκαριάτου είναι το επίμονο άγχος και η συνέπειά του – η πανδημία του άγχους. Οι κυβερνήσεις σε όλο τον κόσμο αδυνατούν να αναγνωρίσουν αυτή την υπαρκτή απειλή. Αυτό ίσως οφείλεται κατά ένα μέρος στο γεγονός ότι τις συνιστούν άνθρωποι από ευκατάστατο υπόβαθρο, οι οποίοι δεν έχουν πειστεί ότι πρέπει μια στρατηγική για την αντιμετώπιση του στρες και του άγχους να αποτελέσει πολιτική προτεραιότητα.

Επί γενεές, γιατροί, ιατρικές σχολές, νοσοκομεία και μεγάλες φαρμακευτικές εταιρείες προσπαθούν να ελέγξουν το άγχος με φάρμακα και θεραπείες. Ωστόσο, αυτή η ιατροφαρμακευτική προσέγγιση αγνοεί θεμελιώδεις αιτίες. Οι άνθρωποι που βιώνουν χρόνια ανασφάλεια, βιώνουν έντονο δυσλειτουργικό στρες, το οποίο

τους καθιστά επιρρεπείς σε καρδιακή ανεπάρκεια, εγκεφαλικό και διαβήτη τύπου 2, καθώς και σε κατάχρηση αλκοόλ και ναρκωτικών. Αυτά, με τη σειρά τους, είναι «υποκείμενα νοσήματα» που αυξάνουν την πιθανότητα θανάτου από τον κορονοϊό ή από άλλες μελλοντικές επιδημίες που είναι πολύ πιθανόν να μας βρουν.

Υπάρχει πληθώρα αποδείξεων ότι οι περιπτώσεις και η ένταση του άγχους έχουν αυξηθεί από το 2011. Πρόκειται για ζήτημα διανομής, αφού αντανακλά δομικές ανισότητες και τις εντείνει. Σε μια μελέτη του 2020 στο ΗΒ εντοπίστηκε αύξηση των γενικευμένων διαταραχών άγχους, δηλαδή ακραία παραλυτικές περιπτώσεις άγχους, στο διάστημα μεταξύ 1998 και 2018. Κατέληξε στο συμπέρασμα ότι, ενώ στα πρώτα δέκα χρόνια σημειώθηκε μια σταθερή αύξηση, μετά το 2008 καταγράφηκε μια «έκρηξη» στις διαταραχές άγχους.¹⁵

Η εμφάνιση άγχους υπερτριπλασιάστηκε μεταξύ των νεαρών γυναικών και αυξήθηκε σε όλες τις ηλικιακές ομάδες τόσο στους άντρες όσο και στις γυναίκες. Οι συγγραφείς απέδωσαν την αύξηση εν μέρει στην ύφεση που ακολούθησε το οικονομικό κραχ και τις πολιτικές λιτότητας που επιβλήθηκαν. Μια άλλη εννιαετής μελέτη έδειξε ότι οι μεταρρυθμίσεις στο σύστημα πρόνοιας συνδέονταν σε πολύ μεγάλο βαθμό με τις ψυχικές παθήσεις.¹⁶

Και οι δύο μελέτες αναγνώρισαν ότι η αύξηση του άγχους συνδεόταν με την αύξηση της απελπισίας και της ανημπόριας, ή της ανομίας, το τρίτο Α που έχει προσδιοριστεί στο βιβλίο. Το άγχος και η ανομία είναι λογικό να σημειώνουν περαιτέρω διόγκωση την περίοδο της πανδημίας του κορονοϊού.

15. A. Slee, I. Nazareth, N. Freemantle and L. Horsfall, “Trends in Generalised Anxiety Disorders and Symptoms in Primary Care: UK Population-Based Cohort Study”, *British Journal of Psychiatry*, published online 8 September 2020, pp. 1-7. doi:10.1192/bjp.2020.159.

16. S. Wickham, L. Bentley, T. Rose, M. Whitehead and D. Taylor-Robinson, “Effects on Mental Health of a UK Welfare Reform, Universal Credit: A Longitudinal Study”, *The Lancet*, Vol. 5, Issue 3, March 2020, pp. 157-64.

Ανατρεπτική τέχνη

Χρειάζεται εξέγερση. Είναι ανάγκη να σταματήσουμε να μοιρολογούμε το χαμένο χθες και να επανεφεύρουμε το μέλλον. Η τέχνη αποτελεί βασικό σύμμαχο της προοδευτικής πολιτικής στην κατεύθυνση της διαμόρφωσης μιας πολιτικής του παραδείσου. Συμπτωματικά, όταν γραφόταν αυτή η εισαγωγή, ο συγγραφέας έδωσε συνέντευξη για μια ταινία που στοχάζεται με αφορμή τα εκατό χρόνια από την έκδοση του πρωτοποριακού ποιήματος του Τ. Σ. Έλιοτ (T. S. Eliot): «Έρημη Χώρα» (“The Weste Land”). Γράφτηκε το 1921 και εκδόθηκε το 1922, στον απόηχο της ισπανικής γρίπης, της επιδημίας που σκότωσε εκατομμύρια σε όλο τον κόσμο μεταξύ 1918 και 1920 και του Μεγάλου Πολέμου του 1914-18, με το προσωνύμιο «ο πόλεμος που θα τερμάτιζε όλους τους πολέμους», εξαιτίας του τεράστιου ανθρώπινου αφανισμού.

Το μακροσκελές ποίημα του Έλιοτ, με τα πέντε μέρη, ήταν μια ηχηρή έκφραση της κενότητας, με λίγες αναλαμπές ελπίδας. Το ποίημα εκδόθηκε από τον φίλο του Έλιοτ, τον Έζρα Πάουντ (Ezra Pound), ο οποίος στη συνέχεια εξελίχθηκε σε υπέρμαχο του φασισμού. Ο ίδιος ο Έλιοτ δεν ήταν φασίστας, αλλά βρήκε απάγκιο στη θρησκεία και αυτοανακηρύχθηκε «βασιλικός στην πολιτική». Γενικότερα, παρά την άνηση του μοντερνισμού και άλλων καλλιτεχνικών κινημάτων εκείνης της εποχής, μεταξύ αυτών το έργο του κριτικού θεατρικού συγγραφέα Μπέρτολτ Μπρεχτ (Bertold Brecht), η τέχνη δεν ήταν επιτυχημένα ανατρεπτική ώστε να οπλίσει την κοινωνία ενάντια στην επικείμενη φρίκη του φασισμού και να αναδείξει μια πολιτική του παραδείσου.

Είναι πολύ νωρίς για να πούμε με βεβαιότητα αν αυτό ισχύει σήμερα. Όμως, αναμφίβολα, υπάρχει γόνιμη καλλιτεχνική ενέργεια γύρω από το πρεκαριάτο. Ένα από τα πνεύματα που έχει γίνει σύμβολο είναι ο ανώνυμος Banksy, του οποίου οι σατιρικές και άλλες τοιχογραφίες που ξεπηδούν σε τείχους σε όλο τον κόσμο αποτελούν απολαύσεις της εποχής. Σε μια τοιχογραφία του απεικονίζεται ένας σκυθρωπός αφισοκολλητής, ο οποίος μόλις έχει κολλήσει μια ταινία

με τη λέξη «Ακυρωμένα» πάνω από τη φράση «Ακολούθησε τα όνειρά σου».

Τα γκράφιτι είναι ανατρεπτικές εκφράσεις της σοφίας του δρόμου και ανατρεπτικές αντιδράσεις στη στέρηση βασικών δικαιωμάτων και ελευθεριών. Η πιο επίσημη τέχνη προσπαθεί να συμπεριλάβει αυτά τα συναισθήματα σε μια πιο δημιουργική σκέψη, τονίζοντας τους αποκρουστικούς ελέγχους και το λούστρο του καπιταλισμού των εισοδηματιών. Καταδεικνύει πώς ο νεοφιλελευθερισμός παγιώνει έναν ατομικισμό που αποδυναμώνει το άτομο, αφήνοντας την πλειοψηφία να παραδέρνει μέσα στη σφαίρα του πρεκαριάτου, δίχως να είναι σε θέση να έχει εφαρμόσιμα όνειρα. Στην έκθεση *Songs for Sabotage*, που πραγματοποιήθηκε στο νέο μουσείο της Νέας Υόρκης για νέους καλλιτέχνες που λέγεται ότι αντιπροσωπεύουν το πρεκαριάτο, το θέμα των «υποβαθμισμένων κοινών» αντικατοπτρίζει μια εξέγερση κατά του πλαστού ατομικισμού.¹⁷

Στην Κίνα, το πρεκαριάτο που βρίσκεται σε καλλιτεχνική εξέγερση έχει δώσει έμφαση σε μια πολύχρωμη άνθηση των διαδικτυακών μιμιδίων (memes).¹⁸ Πολυάριθμες άσεμνες τακτικές ακμάζουν: ένα ευρέως διαδεδομένο μιμίδιο αναπαριστά μια διάσημη φωτογραφία που δείχνει έναν άντρα που στέκεται αγέρωχος μπροστά σε τέσσερα τανκς στην πλατεία Τιενανμέν, αλλά τα τανκς απεικονίζονται ως γιγάντιες κίτρινες πλαστικές πάπιες. Μια αναδυόμενη τάξη σε ένα εχθρικό περιβάλλον επιστρατεύει εύστοχες μορφές σαμποτάζ, μέσα από τραγούδια, ποιήματα, μουσική, θεατρικά και ζωγραφική και με άλλες τακτικές στα κοινωνικά μέσα δικτύωσης, φαινομενικά παίζοντας με τους κανόνες, αλλά στην πραγματικότητα αποδυναμώνοντάς τους και επιβάλλοντας τίμημα σε εκείνους που τους θέτουν ή σε εκείνους που στόχος είναι να ωφεληθούν από τους συγκεκριμένους κανόνες.

17. B. Davis and C. Goldstein, "What Is the Undercommons? 5 Big Ideas You Need to Know to Understand the New Museum Triennial", *Artnet News*, 12 February 2018.

18. Περιγράφεται στο: Caixia Du, *The Birth of Social Class Online: The Chinese Precariat on the Internet*, PhD Dissertation, Tilberg University, September 2016.

Έχει αναδειχθεί επίσης ένα είδος ταινιών που αποτυπώνει την ανομία και τις εντάσεις που προκαλούνται από το προκαριάτο. Μεταξύ αυτών: *Precarious Japan* (2014), στην οποία τονίζεται η αύξηση του προκαριάτου στην Ιαπωνία και *Advantageous* (2015), στην οποία περιγράφεται ένα δυστοπικό μέλλον όπου ο κεντρικός χαρακτήρας παραδέρνει μέσα στο προκαριάτο. Μια ανάλυση 300 ταινιών και βιντεοπαιχνιδιών οδήγησε τον συγγραφέα στο συμπέρασμα ότι «το προκαριάτο δεν είναι τόσο άορατο τελικά».¹⁹ Ένα βαρυσήμαντο γεγονός ήταν η απονομή το 2020 τεσσάρων Όσκαρ από το Χόλιγουντ, μεταξύ αυτών και καλύτερης ταινίας, στην ταινία *Παράσιτα* (*Parasite*) από τη Νότια Κορέα, στην οποία οι κριτικοί αναγνώρισαν τη σύγκρουση ανάμεσα στην ελίτ και το προκαριάτο, και η οποία συνοψίζει εύστοχα την αναληγσία της παγκόσμιας ταξικής δομής.

Και οι λεγόμενες καλές τέχνες έχουν αρχίσει να αναπαριστούν τα διλήμματα του προκαριάτου, όπως έκανε μια έκθεση με τον εύλογο τίτλο: *Το Προκαριάτο* (*The Precariat*) στο Δουβλίνο στα τέλη του 2018, με έμφαση στο κέντημα, την πορσελάνη και το σχέδιο.²⁰ Τον Ιανουάριο του 2020, ένα πολυσύνθετο σχεδιάσμα με μολύβι, με τον τίτλο *Class Precariat* κέρδισε τον περίβλεπτο Διαγωνισμό *Aspiring Art* στη Νέα Ζηλανδία.

Η τέχνη μπορεί να εκθέσει τη ματαιότητα των επιλογών «αδιεξόδου» που προσφέρει ένα οικονομικό σύστημα σε τελική παρακαμή. Η πιο πρόσφατη εκδοχή που «σερβίρεται» στο προκαριάτο, η οποία έχει επινοηθεί για να γίνει δυνητικά το όπιο των σύγχρονων μαζών, είναι η «εγγύηση δουλειάς».²¹ Πρόκειται για μια απόπειρα αποκατάστασης του εργατισμού. Δεν θα αποδώσει και θα οδηγήσει στην ανταποδοτική πρόνοια (*workfare*), σε περισσότερο καταναγκασμό και στη συνέχιση της ακραίας δομικής ανισότητας. Είναι μια τακτική αντιπερισπασμού, για ικέτες. Όταν γραφόταν αυτός ο πρόλογος, φαι-

19. T. Zaniello, *The Cinema of the Precariat* (London: Bloomsbury, 2020).

20. "Visual Art: Embroidered Politics and Unconventional Politics", *Irish Times*, 18 September 2018.

21. Για μια κριτική, βλέπε G. Standing, *Battling Eight Giants: Basic Income Now* (London: Bloomsbury, 2020), Appendix B, pp. 101-07.

νόταν πολύ πιθανό πολλές κυβερνήσεις να προσπαθήσουν να πάρουν αυτόν τον δρόμο για την έξοδο από την κατρακύλα της πανδημίας, επιχειρώντας να επιστρέψουν στην παλιά κανονικότητα. Αν συμβεί αυτό, το μόνο που θα κάνει είναι να επιδεινώσει τα τέσσερα Α που βιώνει το προκαριάτο – άγχος, αποξένωση, ανομία και αγανάκτηση.

Η πρόκληση σήμερα δεν είναι η υποσύλωση του καπιταλισμού των εισοδηματιών (rentier capitalism) – είναι η μεταμόρφωσή του και η αλλαγή των δομών που μετατρέπουν τα μέλη του προκαριάτου σε θύματα αντί για πρωτεργάτες μιας πιο οικολογικής, ισότιμης κοινωνίας, βασισμένης στα κοινά. Μπορεί να γίνει η εποχή μιας νέας Αναγέννησης και Διαφωτισμού. Όμως, δεν πρέπει να χάσουμε το σθένος μας και να δεχθούμε μεταρρυθμίσεις που αφήνουν ανέπαφες αυτές τις δομές.

Η πανδημία θα πρέπει να μας έχει διδάξει ένα μάθημα ζωτικής σημασίας. Η ανθεκτικότητα της κοινωνίας, και όλων μας, εξαρτάται και πάντα θα εξαρτάται από την ανθεκτικότητα των πιο ευάλωτων και ανασφαλών ομάδων στην κοινωνία. Οι πιο ανασφαλείς είναι εκείνοι που ανήκουν στο προκαριάτο και όσοι έχουν αποκοπεί πλήρως από την κοινωνία, εκείνοι που πεθαίνουν στους δρόμους πριν την ώρα τους, που δυστυχώς εξοστρακίζονται από μια άκρως ανταγωνιστική κοινωνία. Θα αποκτήσουμε κοινωνική ανθεκτικότητα τότε και μόνο τότε που θα έχει επιτευχθεί βασική ασφάλεια για όλους. Τα επιχειρήματα του τελικού κεφαλαίου είναι ακόμη πιο επείγοντα σήμερα.

Πρόλογος στην πρώτη έκδοση

Αυτό το βιβλίο μιλάει για μια νέα ομάδα στον κόσμο, για μια τάξη υπό διαμόρφωση. Καταπιάνεται με την απάντηση πέντε ερωτημάτων: Ποια είναι αυτή η τάξη; Γιατί πρέπει να μας ενδιαφέρει η ανάπτυξή της; Γιατί αναπτύσσεται; Ποιοι μπαίνουν σε αυτή; Και πού μας πηγαίνει το προεκαριάτο;

Το τελευταίο ερώτημα είναι κρίσιμο. Υπάρχει κίνδυνος, αν δεν κατανοηθεί το προεκαριάτο, η ανάδυσή του να οδηγήσει την κοινωνία προς μια πολιτική κόλασης. Δεν είναι πρόβλεψη αυτή. Είναι μια ανησυχητική πιθανότητα. Θα αποφευχθεί μόνο αν το προεκαριάτο μπορεί να γίνει τάξη για τον εαυτό του, με αποτελεσματική εκπροσώπηση και μια ισχύ για να διαμορφώσει μια νέα «πολιτική του παραδείσου», ένα ήπια ουτοπικό πολιτικό πρόγραμμα και στρατηγική που θα αναλάβουν να υλοποιήσουν κάποιοι πολιτικοί και αυτή που κατ' ευφημισμό αποκαλείται «κοινωνία των πολιτών», συμπεριλαμβανομένου και ενός πλήθους μη κυβερνητικών οργανώσεων που πάρα πολύ συχνά φλερτάρουν με την ιδέα να προσομοιάζουν σε κυβερνητικές οργανώσεις.

Είναι επείγουσα ανάγκη να αντιληφθούμε τη σημασία του παγκόσμιου προεκαριάτου. Υπάρχει πολύς θυμός σε αυτό και πολύ άγχος. Όμως, παρότι αυτό το βιβλίο επισημαίνει περισσότερο την πλευρά του θύματος του προεκαριάτου κι όχι τόσο την απελευθερωτική πλευρά του, αξίζει να σημειωθεί από την αρχή ότι είναι λάθος να βλέπουμε το προεκαριάτο υπό το πρίσμα των δεινών που υποφέρει. Πολλοί από αυτούς που μπαίνουν στις γραμμές του αναζητούν κάτι καλύτερο από αυτό που προσφερόταν στη βιομηχανική κοινωνία και από τους εργατικούς του εικοστού αιώνα. Ίσως να μην τους αξίζει ο τίτλος του Ήρωα περισσότερο από εκείνον του Θύματος. Όμως, αρχίζουν να δείχνουν γιατί το προεκαριάτο μπορεί να γίνει πρωτεργάτης της Καλής κι Αγαθής Κοινωνίας του εικοστού πρώτου αιώνα.

Το πλαίσιο είναι ότι, ενώ το προεκαριάτο ολοένα διογκώνεται, η κρυφή πραγματικότητα της παγκοσμιοποίησης έχει έρθει στην επιφάνεια με το οικονομικό σοκ του 2008. Η παγκόσμια προσарμογή, που είχε αναβληθεί για πάρα πολύ καιρό, πιέζει τις χώρες

των υψηλών εισοδημάτων προς τα κάτω, καθώς τραβάει προς τα πάνω τις χώρες των χαμηλών εισοδημάτων. Αν δεν αποκατασταθούν ριζικά οι ανισότητες που εσκεμμένα αγνοήθηκαν από τις περισσότερες κυβερνήσεις τις τελευταίες δύο δεκαετίες, τα βάσανα και οι επιπτώσεις μπορούν να γίνουν εκρηκτικά. Η παγκόσμια οικονομία της αγοράς ίσως μπορέσει τελικά να ανεβάσει παντού τα στάνταρ διαβίωσης –ακόμη και οι επικριτές της θα έπρεπε να το εύχονται αυτό– αλλά σίγουρα μόνο οι ιδεολόγοι μπορούν να αρνηθούν ότι επέφερε οικονομική ανασφάλεια σε πάρα πολλά εκατομμύρια. Το πρεκαριάτο είναι στις πρώτες γραμμές του μετώπου, αλλά δεν έχει βρει ακόμα τη Φωνή του ώστε να φέρει το πολιτικό του πρόγραμμα στο προσκήνιο. Δεν πρόκειται για «συμπιεσμένη μεσαία τάξη» ούτε για «την κατώτερη εργατική τάξη». Έχει μια διακριτή δέσμη από ανασφάλειες και θα έχει ένα εξίσου διακριτό σύνολο από απαιτήσεις.

Στα πρώτα στάδια γραφής αυτού του βιβλίου, η παρουσίαση των θεμάτων έγινε με αποδέκτες μια ομάδα που, όπως αποδείχθηκε, ήταν κατά κύριο λόγο γερασμένοι ακαδημαϊκοί με σοσιαλδημοκρατικές καταβολές. Οι περισσότεροι χαιρέτησαν τις ιδέες με χλεύη και είπαν ότι δεν έλεγαν τίποτα καινούργιο. Για εκείνους, η απάντηση σήμερα είναι η ίδια με την απάντηση τα χρόνια της νιότης τους. Χρειαζόμαστε περισσότερες δουλειές, περισσότερες αξιοπρεπείς δουλειές. Το μόνο που έχω να πω σε αυτές τις σεβασμιές προσωπικότητες είναι ότι το πρεκαριάτο θα έμενε παγερά αδιάφορο.

Υπάρχουν τόσοι που θα έπρεπε να ευχαριστήσω ξεχωριστά, ώστε είναι σχεδόν αδύνατο να το κάνω, αλλά αυτοί με βοήθησαν στην αποκορυστάλλωση της σκέψης για το βιβλίο. Ωστόσο, θα ήθελα να ευχαριστήσω τις πολλές ομάδες φοιτητών και ακτιβιστών που άκουσαν προσεκτικά τις παρουσιάσεις των θεμάτων στις δεκαέξι χώρες που επισκέφτηκα κατά την προετοιμασία του. Ελπίζω οι εμπειριστατωμένες παρατηρήσεις και ερωτήσεις τους να έχουν διαπεράσει το τελικό κείμενο. Αρκεί να προσθέσω ότι ο συγγραφέας ενός βιβλίου σαν αυτό είναι κυρίως ο μεταδότης των σκέψεων των άλλων.

Γκάι Στάντινγκ

Νοέμβριος 2010